

DESCRIPCIÓ ARQUITECTÒNICA DE L'ANTIC CONVENT DELS MÍNIMS

Inacio Arce Grilo
Maria del Mar Boluda Garrido
Arquitectes

RESUM: l'any 2011 es compliren 400 anys de l'arribada dels frares Mínims a Ondara en una época on la població es recuperava de la recent expulsió dels moriscos, l'any 1609. El present treball intenta descriure el llegat patrimonial més important que deixaren aquests frares: l'església i edifici del Convent, fent un recorregut per les seves particularitats arquitectòniques i algunes curiositats, com ara el sistema de mesura d'aquella època. És una cerca en la història, un intent d'aproximació a la traça, a la composició i a la metrologia originals, al procés constructiu i als estils arquitectònics.

Paraules clau: Ondara, Convent, Mínims, arquitectura, unitats mesura.

Església del Convent i Ajuntament d'Ondara

Introducció

El convent dels Mínims es va edificar en la vessant oest del tossal on s'assentava el nucli antic d'Ondara, al camí d'entrada del poble, en el que era l'arraval de la vila, junt al riu Alberca. En l'actualitat l'església del Convent està dedicada a la Verge de la Soledat, declarada patrona del municipi des de juny de 1923, i pertany a la parròquia de Santa Anna. Els vestigis de l'antic claustre del Convent els podem percebre en l'edifici de l'Ajuntament.

Es té constància del fet que el P.F. Francisco Sanz pren possessió del Convent el dia del Corpus de l'any 1611, com demostra la *Coronica General de la Orden de Mínimos de S. Francisco de Paula*.¹ Els mínims arriben a Ondara amb la donació d'una xicoteta església, consagrada a la Puríssima Concepció, i unes terres, donació feta per En Felip de Cardona, marquès de Guadalest.

En el procés de construcció del convent, primer construïren l'església, per ser considerada la part més important destinada a la predicació, així com algunes xicotetes dependències. Posteriorment construïren el claustre i les sales annexes com la sala capitular, el refectori, els dormitoris... En principi, a més de l'església, disposaven de dues cases, donades en almoïna, que servien de dormitori dels religiosos i d'un hort amb abundant aigua, segons ens conta la *Coronica* de 1619. El finançament de les obres procedia de donacions de mecenes,² donacions devocionals i de l'adjudicació de les capelles per a soterraments –dret de patronat. Aquesta adjudicació feta en escriptura obligava als seus benefactors a donacions monetàries anuals, donacions d'ornaments i al manteniment de la capella a canvi de misses i sufragis i prestigi social. Malauradament no tenim informació d'aquestes escriptures de fundació per causa de la destrucció de l'arxiu del convent per les tropes napoleòniques, el 1812.

¹ MONTROYA, Fray Lucas. *Coronica General de la Orden de los Mínimos de S. Francisco de Paula*. 1619. El *Libro Tercero de la Coronica General de la Orden* fa una descripció de totes les províncies i convents i en la pàgina 142 es parla del Convent d'Ondara.

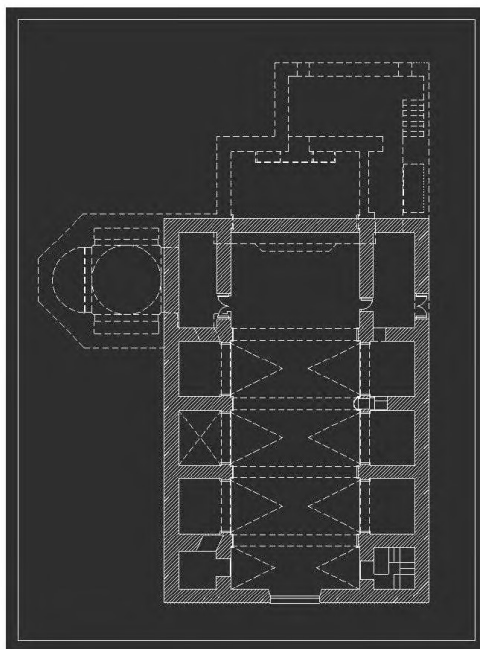
El convent d'Ondara fou acceptat en el *Capitulo General*, 34 celebrat en Roma l'any 1617 com figura en *Libro Segundo de la Coronica General de la Orden*, pàgina 83 : "Aceptaronse en la Provincia de Valencia, los conventos de Almoradí, Muchamiel, Ondara, y Jabea."

² BENITO, Fernando. (1982) *La arquitectura del Colegio del Patriarca y sus artífices* menciona la contribució monetària de San Juan de Ribera, Patriarca d'Antioquia i Arquebisbe de València en l'erecció del Convent d'Ondara "contribuyó con diversas cantidades a la erección de un sínfin de parroquias y conventos (26)..."

L'Ordre dels mínims es caracteritzà per la pobresa, la senzillesa i l'austeritat,³ raons per les quals tiren mà dels artesans locals, dels seus sistemes constructius i dels materials autòctons –pedra de tosca i rajoles d'argila. Aquestes qualitats quedaran reflectides en la sobrietat de l'arquitectura i l'ornamentació. A diferència de les ordres monàstiques, què tenen com a finalitat l'oració i, per tant, els seus monestirs es troben aïllats de les poblacions, la finalitat fonamental de les ordres mendicants és la predicació; els seus convents tenen, doncs, un caràcter urbà i obert –església que crida a l'oració amb el seu campanar.

L'església

La configuració original de l'església és molt senzilla, heretada de la construcció medieval de la comarca i amb trets clarament renaixentistes. Persisteixen la forma i l'estructura del temple ogival. Es tracta d'una planta rectangular de reduïdes dimensions, nau única amb capelles entre contraforts, menys en la primera crugia –de menor dimensió i dividida en dos nivells per la presència del cor– on dos recintes tancats inclouen les escales que pugen al cor i al campanar.

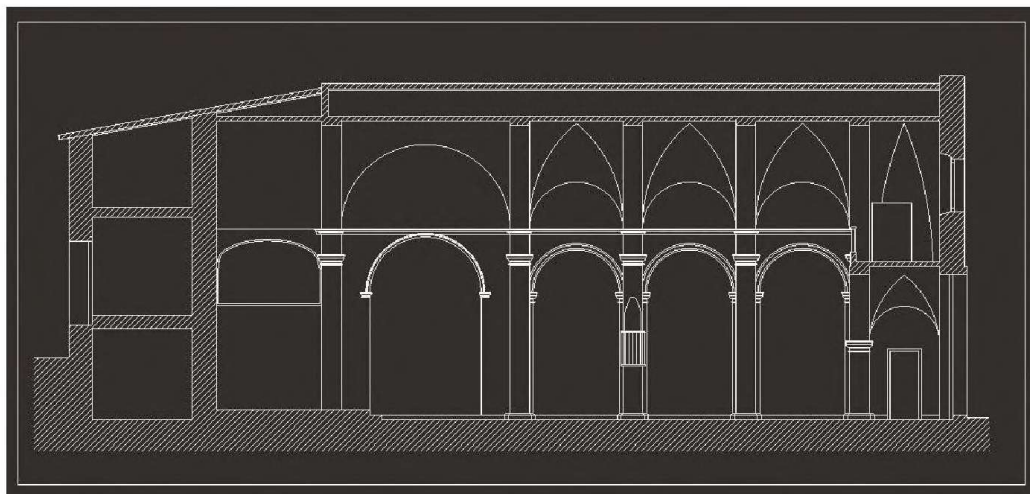

Hipotètica planta original de l'Església

³ Els vots que feien els frares mínims eren: pobresa, austeritat, obediència i abstinència perpètua.

L'adopció de la nau única, exempta d'obstacles i amb dos focus d'atenció com són l'altar i el púlpit, obeeix també als fins de la predicació. Potser la capçalera estiguera il·luminada front a la nau obscura per donar-li major rellevància. L'eix longitudinal de la nau en direcció sud-nord amb els peus al camí d'entrada de la vila es degué a raons d'emplaçament.

El Renaixement suposa un retorn a l'arc de mig punt, la decoració clàssica, és a dir, al sistema estètic i compositiu grecoromà. Podem veure les traces renaixentistes en la composició de les façanes interiors, en el cobriment de les naus i en la significació de l'estructura mitjançant l'ús de la pedra tosca front a les parets llises.

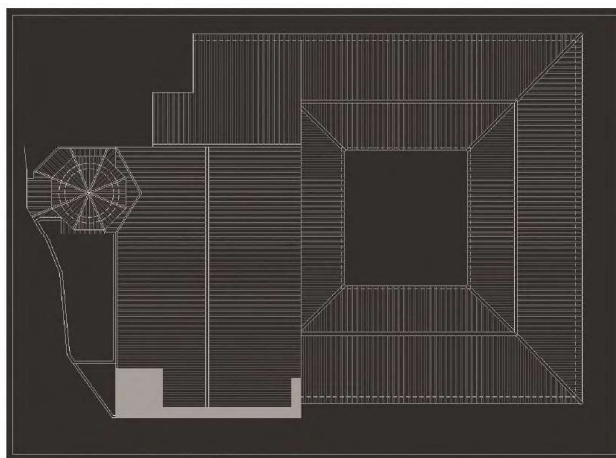
Secció longitudinal de l'Església

El cobriment de la nau es realitzà amb volta de canó i llunetes sobre arcs de sosteniment – arcs faixons - que descansen en contraforts que contraresten les empentes horitzontals. Les pilastres s'adossen als contraforts i són enllaçades per la cornisa que serveix d'arrancada a la volta de canó de la nau central. La cornisa marca l'altura de la clau de les voltes que cobrixen les capelles, raó per la qual els arcs de mig punt que donen accés a les capelles no són tangents a ella. La imposta d'aquests arcs marca el centre de la semiesfera que conforma les voltes. Les capelles estan cobertes per voltes bufades, menys la capella segona de la part de l'Evangeli que està coberta per volta d'aresta. L'alçària del buit d'accés fins l'arquivolta és dues vegades la seua amplària. Destaca l'absència d'ornamentació.

Volta de canó i llunetes

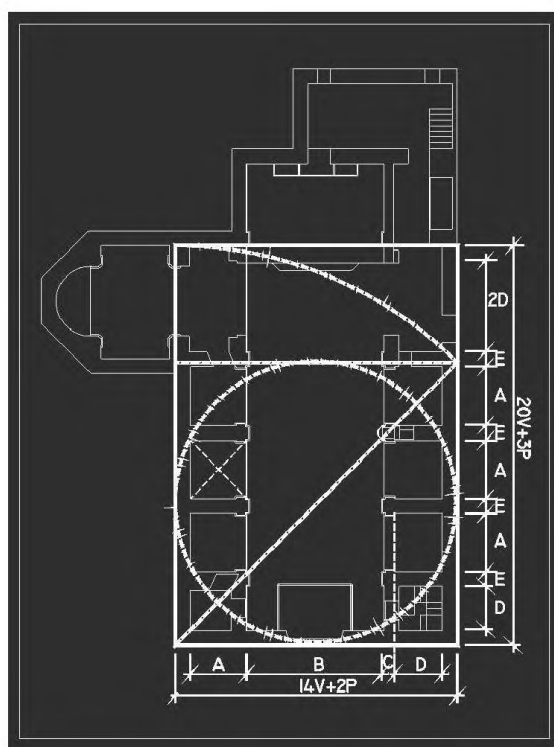
En la façana principal, queda emfatitzada l'entrada a l'església mitjançant arc de mig punt flanquejat per pilastres, fris i cornisa; damunt d'aquesta, dos pinacles de bola en el remat de les pilastres. En el centre, una fornícula amb Sant Francesc de Paula que enllaça amb el fenestrat del cor. També queden significats en pedra tosca els cantons, la cornisa de remat superior i els arcs del campanar. El mur oculta la coberta coronant la façana amb ondulacions un poc capritxoses, pròpies de l'època.⁴ La nova funció social dels edificis conventuals es posa de manifest en l'entrada i en el campanar com a elements de reclam dels fidels.

Planta de la coberta

⁴ L'actual acabament del mur correspon a la restauració feta els anys 1994 i 1995, però no sabem quan ni perquè van desaparèixer les ondulacions originals.

La planta rectangular acabava en l'inici de l'actual presbiteri, suposició basada en la interrupció de la cornisa de tosca, l'absència d'arcs de tosca en el creuer i en l'accés de l'actual presbiteri; i en l'acabament de la coberta de teula a dos aigües. Però, hi ha un fet que reforça aquesta hipòtesi, hem pogut inscriure la planta dins un rectangle auri. La planta es va concebre en base a proporcions singulars.⁵

Anàlisi de la traça i composició de la planta

Les unitats de mida en què fou construïda l'església no corresponen a dimensions capritxoses. El patró de mida original era la vara,⁶ una dimensió còmoda per a l'ús - el sistema mètric decimal no començà a utilitzar-se fins el 1849. El rectangle auri on s'inscriu la planta té unes dimensions de 14 vares i 2 pams d'amplària per 20 vares i 3 pams de llarg. Aquesta secció àuria no sols defineix el perímetre, també distribueix el seu interior i organitza el repartiment de capelles. La nau central és de 7 vares d'amplària per 10 vares d'alçària i les capelles són de 2 vares i 2 pams- 3

⁵ La secció àuria suposa l'ideal en l'arquitectura de tots els temps, és molt utilitzada en l'arquitectura ogival i en el Renaixement apareix com a proporció bàsica per a la definició del perímetre general del temple.

⁶ Una vara són 0,912m i equival a quatre pams. Un pam és igual a dotze dits, un peu a setze dits, una braça a nou pams i una corda a vint brases

vares comptant l'arc- per 3 vares i 6 vares d'alçària coincidint amb l'altura de la cornisa. La primera crugia té la mateixa dimensió D que l'ample de les capelles i el presbiteri és dues vegades aquesta dimensió 2D. Els murs són de 3 pams. Les cotes altimètriques depenen de la mida del costat del quadrat de la planta de les capelles: 3 vares, en concret de la meitat d'aquest valor 1,5 vares o el que és el mateix 6 pams, que és el gros dels murs multiplicat per dos. Predomina la dimensió longitudinal, per tant ens produïx una sensació de tranquil·litat i equilibri. A més la divisió de la nau en trams o crugies visualitzades en les capelles ens permet apreciar més fàcilment les dimensions de l'edifici.

Pintures al fresc
Antiga capella de la Soledat i capella de sant Francesc de Paula

Podem trobar pintures al fresc amb motius vegetals i heràldics propis de l'art popular⁷ de l'any 1674 en la capella primera de la part de l'Epístola – capella primera entrant a la dreta dedicada, segons l'inventari de 1835, a la Verge de la Soledat i on va ser enterrada Na Luisa de Sotomayor i Lima, marquesa de Guadalest i benefactora d'aquesta capella⁸ – i de l'any 1699 en la capella tercera de la part de l'Evangeli patrocinada per En Vicente Giner – capella tercera entrant a l'esquerra dedicada en l'any 1835 a Sant Francesc de Paula.

⁷ Aquestes pintures van ser trobades en les obres de restauració realitzades l'any 1991. Obres en les quals també va ser descoberta la pedra tosca d'arcs i pilastres.

⁸ En les pintures d'aquesta capella podem veure unes inscripcions que fan referència al patronatge de la mateixa i a l'any de la seua realització i en el Quinque Libri, vol. núm 2 trobem la defunció en l'any 1694 de la Marquesa de Guadalest "...fue enterrada con abito de S. Francisco de Paula en el Convento de esta Villa en su Capilla de Ntra. Sra. de la Soledad...". A més en l'inventari realitzat en 1835, quan es produeix la desamortització del Convent i l'església passà a ser propietat de la parròquia, es fa menció a l'altar de la Verge de la Soledat en la capella tercera de l'Epístola coincidint en la capella on fou soterrada la Marquesa. Per tant deduïm que aquesta capella fou la capella de la Verge de la Soledat entre els anys 1694 i 1835 com a mínim, potser entre 1674 i l'any del seu trasllat a la capella de la Comunió.

La capella de la Comunió

La capella de la Comunió és neoclàssica, posterior al 1835 com podem deduir de l'Inventari⁹ fet aquest any quan l'església passà a ser propietat de la parròquia. El Neoclassicisme és una reacció als excessos del Barroc, una simplificació formal i decorativa, una recerca de la composició simètrica, un retorn a les formes clàssiques – pilastres amb capitells, entaulament, cúpula ...

Secció de la Capella de la Comunió

La planta de la capella es troba condicionada per les edificacions a nord i sud i pel carrer, a l'est. La capella està coberta per cúpula damunt d'un

⁹ No podem saber quan fou construïda perquè no es conserva el Llibre de Fàbrica. Deduïm de l'inventari esmentat que és posterior, sols parla de set altars, de la sagristia que tampoc es sap on es trobava i del cor. En els inventaris fets en les visites pastorals de 1895 i 1927 no tenim quasi detalls, tan sols sabem que hi havia set imatges, entre elles la de la Puríssima Concepció, la Verge de la Soledat i Sant Francesc de Paula, sis llànties per a les capelles i una llàntia d'aranya per a la capella de la Verge de la Soledat. Per tant, la capella on estava la Verge de la Soledat tenia més rellevància. Però si la Verge ja estava a la capella de la Comunió en l'any 1895, no hi havia cap imatge a la seua antiga capella? i, no hi havia llàntia a l'altar major?. Pesem que fou erigida al temps que s'amplià l'església longitudinalment creant el transsepte i donant lloc a l'actual presbiteri en una aproximació a la planta de creu llatina. El torero Juan Belmonte estaria pregant davant la Verge a la fira de 1915 en la capella de la Comunió essent observat des de la capella de Sant Francesc de Paula.

tambor que descansa en quatre arcs de mig punt – arcs torals - i forma quatre petxines on podem observar la representació pictòrica dels quatre evangelistes. La cúpula està construïda amb huit nervis i bufada – “cresta e vele”- per a aconseguir la corona de huit finestres rectangulars en les llunetes. La part baixa del tambor està formada per dos anells, l’inferior és circular i el superior presenta huit reduïdes pilastres que oculten les arestes d’un octògon. El pas del rectangle al quadrat que serveix de base a la cúpula dóna lloc a dos laterals coberts per volta de canó de reduïdes dimensions. La capçalera de la capella és semicircular, del mateix radi que la cúpula, i està coberta per volta de quart d’esfera. Les pilastres amb capitell corinti tenen la mateixa alçària que les pilastres de les capelles laterals. Per aconseguir l’altura de la coberta de l’església i per donar major significació, els arcs torals no arranquen de la cornisa de l’entaulament sinó de les pilastres que naixen d’aquest.

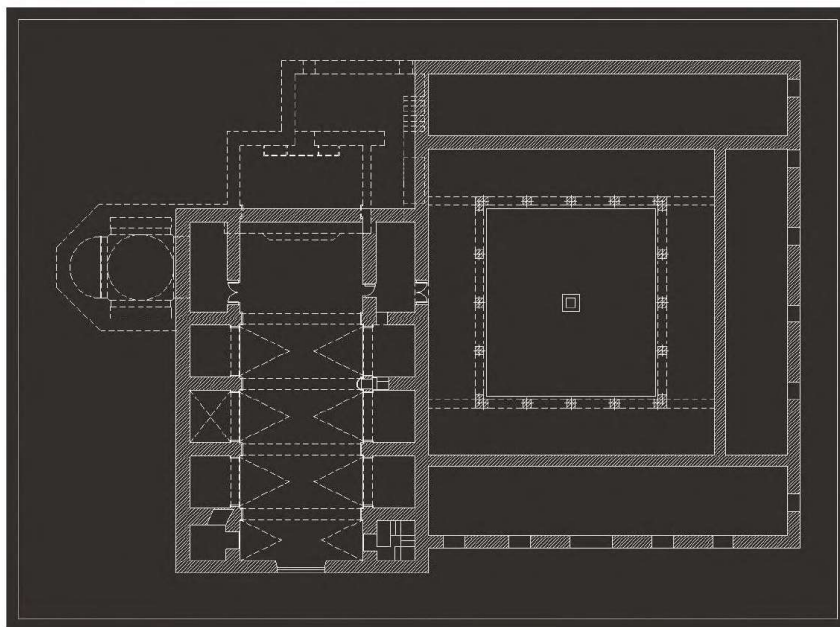
Vista interior i exterior de la cúpula de la Capella de la Comunió

Huit és el número de l’equilibri còsmic i té una simbologia associada a la resurrecció i la cúpula presenta una clara direccionalitat vertical cap el cel. L’alçària de la clau de la cúpula és de 12 vares, la de l’anell d’arrancada del tambor de 8 vares.

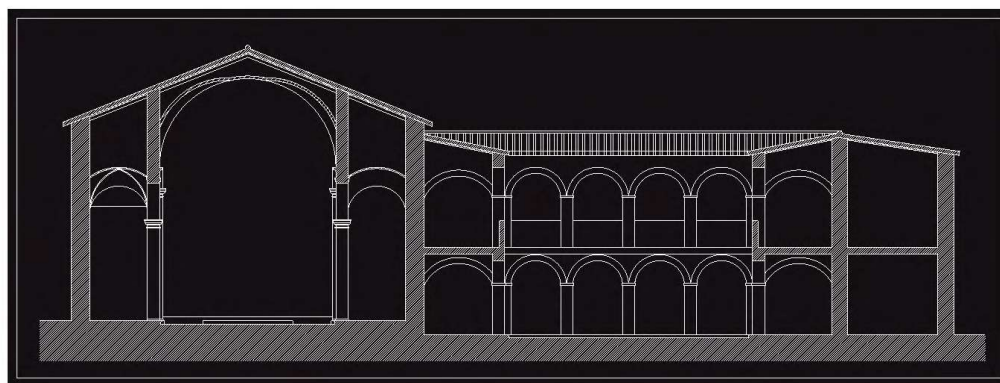
A l’exterior, seguint la tradició constructiva barroca, es pot vore un tambor octogonal amb les finestres en cada un del seus laterals i, damunt d’ell, la cúpula coberta per teula vidriada blava, destacant les arestes en els angles dels gallons amb teules en un altre color.

El claustre

El claustre era lloc de recull i l'element neuràlgic de la comunitat, al seu voltant es disposaven l'església, la sala capitular, el refectori, els dormitoris,... El pati, de 10 x 11 vares, estava enjardinat i al seu centre hi havia un pou. Les galeries porticades del claustre, de 3 vares d'amplària, donaven accés a les diferents dependències. L'església comunicava amb el claustre mitjançant una porta sota un arc rebaixat que encara es pot veure des del pati de l'Ajuntament.

Hipotètica planta original de l'Església i el Claustre

Hipotètica secció transversal del Convent

La sala capitular era el lloc de reunió, allí es cridava a capítol. El refectori era el menjador. La cuina estava junt el refectori. El dormitori dels frares mínims estava format per cel·les individuals. Hi havia rebost, obrador i celler. La infermeria estava separada del convent per la prohibició de menjar aliments d'origen animal dins del convent, que sí podien menjar els malalts amb dispensa. L'hort es trobava situat a l'oest de l'edifici conventual, entre aquest i el riu Alberca.¹⁰

Coneixem molt poc del claustre,¹¹ però podem afirmar que les arcades, formades per una rosca de rajoles¹² col·locades a sardinell de cantó amb argamassa blanca,¹³ són les originals i corresponen al sistema constructiu autòcton de l'època d'influència mudèjar. La façana nord de l'edifici conventual no es troba alineada amb la façana de l'església, està un poc enrere per donar émfasi a l'església i crear un nou espai públic, la plaça.

Vista de la galeria porticada i arcada original del Claustre

El convent funcionà a partir de l'any 1730 com a hospital,¹⁴ institució dedicada a l'atenció de pobres, malalts i transeünts. L'hospital fou

¹⁰ En l'escriptura de venda de l'hort de l'any 1839, quan es produeix el procés de desamortització, l'hort era de quatre fanecades i tenia trenta-quatre moreres.

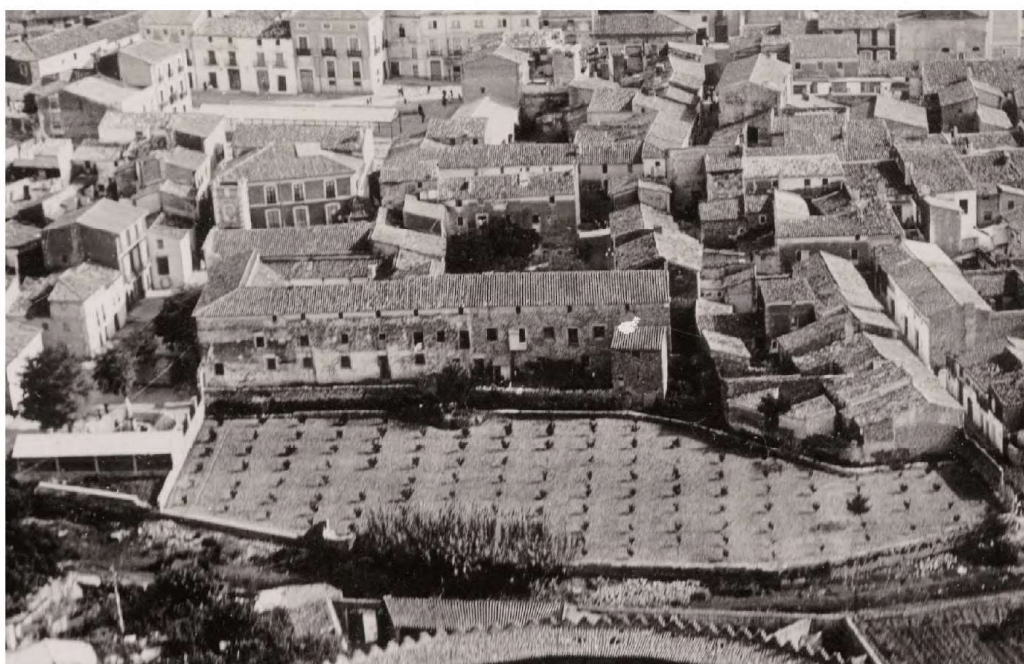
¹¹ No sabem res de la col·locació en origen de les diferents dependències, ni si hagué edificació al voltant de totes les bandes del claustre, ni si hagué una o dues plantes d'arcades. Potser la sala capitular estigué a la part nord del claustre, el refectori en la banda oest junt l'hort, la sagristia en un lloc entre el claustre i l'església, les cel·les en la banda oest de la planta segona prop del cor.

¹² La dimensió de les rajoles és de 28 x 14 x 5 cm que podria correspondre a la metrologia àrab.

¹³ L'argamassa blanca és una barreja molt fina de calç i arena.

¹⁴ ESPINALT, Bernat. (1786) *Atlante español* "a Ondara hi havia un Hospital de transeüntes dedicado a la Santísima Trinidad".

erigit en un edifici annex, situat en el solar on es troba l'actual Asil-Residència d'Ancians, coincidint en l'època de major nombre de membres del convent, en una conjuntura econòmica favorable i en l'expansió del nucli urbà cap al sud i est. Com podem observar en una fotografia de la tercera dècada del segle XX l'ala oest del convent es prolonga ocupant el solar abans esmentat i formant un sol cos de dues plantes i cambra amb diferent composició de buits, que inclou també l'ala nord mentre que les galeries del claustre tenen dues plantes. Tal vegada l'hospital fou construït al mateix temps que s'elevava l'altura de les bandes nord i oest en la primera meitat del segle XVIII.¹⁵

Vista aèria del Convent a la tercera dècada del segle XX

Els Quinque Libri també fan referència a l'hospital en els anys 1799 com Hospital de la vila i 1813 com Hospital Militar coincidint amb l'ocupació del Convent per les tropes napoleòniques.

¹⁵ En l'informe arqueològic preliminar del pati del Convent ens parla de dues dates relacionades en la construcció del claustre –primeries del segle XVII i la segona meitat del segle XIX . No fa referència a ninguna intervenció entre eixos períodes de temps, potser degut a què no afectava al pati, sols als murs que delimitaven el claustre i aquestos eren prou consistents. A l'any 1863 es té constància d'unes obres de reparació, però no d'ampliació.

Els soterraments

Durant segles es tenia el costum de soterrar dins les esglésies baix la protecció dels sants, fins que el 1787 es va restringir per raons de salut pública¹⁶ – fins l'any 1812 no hagué cementeri a Ondara. En les capelles o a l'altar major eren soterrats els benefactors de les mateixes o les seues famílies. Els religiosos eren soterrats a l'altar major fins que es construïa el claustre, i quan aquest s'erigia, eren soterrats a aquest, segons deduïm de l'estudi d'altres convents en la *Coronica*,¹⁷ obeint a raons d'extrema humilitat.

Situació de les fosses de soterrament a l'Església

En les obres realitzades els anys 2002 i 2003 es troben fosses de soterrament obertes i completament buides, el que demostra que en algun moment del passat es van traslladar les restes osses a algun altre lloc, potser el cementeri. Aquestes fosses estan cobertes amb voltes de canó construïdes

¹⁶ Real Cèdula de 03 de abril de 1787 de Carles III que ordena la construcció de cementeris, però no es posà immediatament en pràctica.

¹⁷ No tenim dades del Convent d'Ondara. Segons figura en els *Quinke Libri* en 1789 el P.F Jacinto Nomdedeu Latur de Sant Francesc d'Assís, de pas per Ondara és soterrat a la sepultura dels religiosos del Convent, però no diu on és la sepultura.

amb rajones, col·locades a sardinell de cantó, damunt un encofrat, potser de canyes, per les estries deixades en les seccions, o de rosca de rajola. La formació d'aquestos arcs és similar a la dels arcs que trobem en el claustre.

Detall de la volta de canó d'una de les fosses

Desconeixem moltes coses de la seua història, però els seus murs han sigut testimoni mut de quatre segles d'història d'Ondara, han vist passar pel seu davant les vides de milers d'ondarencs i en el seu interior han sigut partíceps de penes i alegries, de la fe i devoció que els ondarencs tenen a la seua Patrona la Verge de la Soledat.

Agraïments

El nostre sincer agraïment a En Felipe Ferrer Serer, En Juan Gavilà Perelló, Robert Miralles Cebrià i Sergi Mallol Garcia pels seus coneixements, per facilitar-nos la documentació al seu abast i per haver confiat en nosaltres.

BIBLIOGRAFIA

ARXIU PARROQUIAL D'ONDARA. Quinque Libri, vol. núm. 2 (1668-1700).

ARXIU PARROQUIAL D'ONDARA. (1895) Visita pastoral.

ARXIU PARROQUIAL D'ONDARA. (1927) Visita pastoral.

BAÑULS i PÉREZ, Antoni (1993) “Del classicisme al neoclassicisme: l'arquitectura de Francesc Pechuan (1558-1819)”, *Aguaites*, pp. 71-83.

----- (1998) “Introducció, presència i desenvolupament de les cúpules en l'arquitectura religiosa valenciana al llarg dels segles XVI – XIX.”, *Aguaites*, pp. 7-23.

BECERRA FABRA, ANA. “El establecimiento de la orden de mínimos en el Puerto de Santa Maria”, *Revista de historia del Puerto*.

BENEVOLO, Leonardo. (1981) *Historia de la arquitectura del Renacimiento*, Barcelona, Gustavo Gili.

BENITO, Fernando. (1982) *La arquitectura del colegio del Patriarca y sus artífices*, Valencia, Federico Domenech.

BOLUDA, Pep. (1988 [2001]) “Els mínims a Ondara”, *Llibre de festes de la Soledat*.

BOLUFER i MARQUÉS, Joaquim. (1993). “Excavació arqueològica de salvament. Pati del Convent dels Mínims d'Ondara (Marina Alta)”.

DCTA-UPM. (1999) *Tratado de Rehabilitación*, Madrid, Munilla-Lería. Vol. I Teoría e historia de la Rehabilitación. Vol. II Metodología de la Restauración y de la Rehabilitación. Vol. III Patología y técnicas de intervención.

DE SELGAS, F. (1903) “San Felix de Jativa y las Iglesias Valencianas del siglo XIII”, *Boletín de la sociedad española de excursiones*, pp.7-27.

FERRER SERER, Felipe. (2008) “Apuntes de la Memoria Histórica Parroquial. Nueva imagen de la Soledad y rehabilitación de la Iglesia del ex-convento”, *Llibre de festes de la Soledat*.

GALUZZI, Alessandro. (1992) “ La “Protoregola“ dell’Ordine dei minimi”, *Bollettino Ufficiale dell’Ordine dei Minimi XXVIII*, pp.455-488.

GAVILÀ PERELLÓ, Juan. (1998) “¿Sabía Ud.? Datos para la historia de nuestra villa”, *Llibre de festes de la Soledat*.

----- (1998) “Restauración de la fachada y el campanario del templo de la patrona, de la talla imagen de la Virgen de la Soledad y del antiguo estandarte”, *Llibre de festes de la Soledat*.

IVARS CERVERA, Joan. (2010) “Hospitals i cases de Caritat a la Marina Alta”, *Aguaites*, pp. 37-56.

LAMPEREZ, Vicente. (1930) *Historia de la arquitectura cristiana española*, Madrid, Espasa-Calpe, Tomo II i III.

MARTÍ, Pascual. (1955) “Aquella Virgen y aquella Ondara”, *Llibre de festes de la Soledat*.

MONTOYA, Fray Lucas. (1619) *Coronica General de la Orden de los Mínimos de S.Francisco de Paula*, Madrid, Bernardino de Guzmán.

RODRÍGUEZ MARÍN, Francisco José. (2006) “Inicio de la orden de los Mínimos en España. Convento de Nuestra Señora de la Victoria de Málaga”, <<http://dialnet.unirioja.es>>

VARELA BOTELLA, Santiago (1993) “Ecce-Homo de Pego, un edifici de planta centralitzada. Aproximació a la seua morfologia”, *Aguaites*, pp. 25-31.